

СІМ'Я УКРАЇНСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У ГАЛИЧИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – 30-Х РОКАХ ХХ СТ.

На сучасному етапі розбудови держави особливо гострого звучання набуває питання творення національної еліти, здатної реформувати всі сторони суспільного життя. За таких умов цінним є звернення до вивчення минулого української сільської інтелігенції Галичини кінця ХІХ – 30-х років ХХ ст., зокрема особливостей її сімейного побуту та традицій.

В українській етнології неодноразово піднімалася проблема соціальної та національної структури сім'ї, однак у центрі уваги науковців зазвичай перебувала селянська чи робітничка родина [31; 40]. Натомість кількісні та якісні показники, що стосуються сімей сільських інтелігентів, й досі залишаються практично нез'ясованими. Виняток у цьому плані становить навчальний посібник "Українське народознавство", виданий колективом авторів під редакцією львівського дослідника С. Павлюка, в якому наводяться окремі дані стосовно окресленої тематики [36].

Наприкінці ХІХ – 30-х років ХХ ст. серед представників освіченої верстви найпоширенішою була двопоколінна сім'я (включала батьків і неодружених дітей), яка й становить основу нашого дослідження. Саме на підставі її вивчення можна простежити специфіку родинного життя інтелігенції. До того ж, характеристика кількісного складу, національної і соціальної структури двопоколінної сім'ї дає підстави для визначення спільних і відмінних рис із селянською родиною.

Особливо чітко простежується відмінність між сім'ями інтелігенції та селян на основі чисельності їх членів. Сім'ї світської інтелігенції здебільшого були малочисельними. Низька репродуктивність таких родин обумовлювалася свідомим обмеженням кількості дітей [1, арк.1]. Дітонароджуваність у них становила у 2–3, у той час як у селян – 5–7 осіб [36, с.206]. Зокрема, згідно зі статистичними дослідженнями у першому десятилітті ХХ ст. на Прикарпатті на один шлюб припадало 5,2 дітей (не враховуючи мертвонароджених) [10, с. 7].

Інша ситуація спостерігалася у священничих родинах. У них середній показник народжуваності, як правило, зберігався на рівні 4–5 немовлят. Не рідкістю були сім'ї, в яких налічувалося десять, а то й більше дітей [41, с.46]. Наприклад, парох Жаб'я-Слупейки Косівського повіту, радник єпископської консисторії Т. Коржинський мав тринадцять дітей. Десять дітей виховувалося у сім'ї о. Й. Абрисовського [6, с.22-23].

За цією ознакою родини священнослужителів зберігали певні риси традиційної селянської сім'ї, але, на відміну від останньої, для них не було першочерговим питання робочої сили. Така висока народжуваність визначалася дотриманням церковних канонів щодо заборони на обмеження кількості дітей.

Низький коефіцієнт народжуваності у більшості інтелігентних сімей компенсувався за рахунок меншого, аніж у селянства, рівня дитячої смертності [36, с.207]. Наприкінці ХІХ ст. в окремих галицьких повітах (наприклад, у Львівському і Городенківському) смертність серед дітей у віці до п'яти років перевищувала 50 % [43, с.36]. У 30-х рр. ХХ ст. показник смертності немовлят серед греко-католицького населення Галичини становив приблизно 20 випадків із 100, у той час як серед православних – 18,7, римо-католиків – 17, євангелістів та євреїв відповідно – 15,3 та 6,2 [7, с.2]. Дослідження цього аспекту проблеми ускладнюється через відсутність аналогічної статистичної інформації окремо по сім'ях інтелігенції, але наявні джерела дозволяють вести мову про значно нижчу смертність серед дітей освіченої

верстви, аніж серед широкого загалу.

У сім'ях інтелігенції невисока смертність немовлят зумовлювалася вищим рівнем знань батьків про особливості догляду за дітьми, відносно кращими умовами побуту, ширшим доступом до кваліфікованої медичної допомоги у випадку недуги. Чимале значення мало і те, що у багатьох інтелігентних родинах для догляду за дітьми наймали няньку, тоді як у селян вихованням молодшого покоління здебільшого займалися старші віком діти. Останнє нерідко призводило до дитячого травматизму, особливо під час літніх сільськогосподарських робіт, коли діти залишалися без нагляду дорослих, і було одним із найважливіших аргументів на користь заснування у селах сезонних дитячих садків.

Сім'ї, які склалися тільки із самої подружньої пари, траплялися рідко. За твердженнями А. Пономарьова, питома вага сімей без дітей наприкінці ХІХ ст. становила в Україні тільки 7 % [31, с. 155]. Вони здебільшого брали на виховання сиріт чи дітей із незаможних родин. Серед греко-католицького духовенства досить розвиненим було опікунство, що передбачало прийняття бездітною парою дівчини з бідної сім'ї священика. Приймаючи дитину, подружжя зобов'язувалося дати їй належне виховання і видати заміж із відповідним посагом [20, с.57].

Як правило, доньки священика проживали у сім'ї до віку 16 – 20 років, дорослі сини ж проводили більшу частину року у міських школах і поверталися додому тільки на канікули. Інколи на початку кар'єри нововисвяченого душпастиря через фінансову скруту його дружина з дітьми мешкали разом із своїми родичами, окремо від чоловіка [20, с.51].

Складне матеріальне становище часто було причиною окремого проживання і серед членів учительської сім'ї. Свій відбиток також накладала політика систематичних службових переведень педагогів, практикована польською владою. Нерідко чоловік і жінка одержували роботу у різних повітах чи воєводствах [13, с.12; 19, с.167; 33, с.20; 34, с.284; 38, с.321]. Наприклад, Ю. Припхан із с. Бринь на Станіславщині через призначення на роботу до Варшавського воєводства у 1930 р. покинув дружину та п'ятеро дітей [12, с.4]. Він протягом дев'яти років відвідував свою родину тільки під час літніх і зимових канікул [30, с.19].

У рядах представників освіченої верстви налічувалося багато самотніх людей, чого до Другої світової війни практично не зустрічалося серед селянства. Перш за все це пов'язано із звичною для світської інтелігенції практикою одруження тільки після одержання постійної посади, приблизно у віці 30 – 40 років [4, арк.1зв.; 39, с.7]. Дотримуючись таких вікових рамок, інтелігенти керувалися суто практичними міркуваннями: вони свідомо ухилялися від одруження, оскільки мали на меті насамперед покращити своє матеріальне становище і здобути кошти на утримання майбутньої сім'ї.

Одним із підтверджень подібних позицій є тексти шлюбних оголошень, що інтелігенти неодноразово надсилали у пресу. Серед тих, хто звертався до такого нетрадиційного на той час способу знайомства, переважали представники педагогічної сфери [25, с.7; 26, с.10; 28, с.10; 29, с.104]. Нерідко у шлюбному оголошенні зазначалася майнова частка, яку майбутня наречена чи наречений мали внести у подружжя. Наприклад, у тексті оголошення, вміщеному у газеті "Новий час" за 1938 р., говорилося, що "старший кавалер, здоровий солідний, технік і купець, покривджений війною і кризою" бажає оженитися з учителькою віком від тридцяти двох до сорока двох років, з приданим у розмірі не менше як 3 тис. злотих готівкою [27, с.10]. У іншому повідомленні такого ж змісту зазначалося, що лікар ожениється з панною, яка "мала би більший масток" [14, с.4].

Другою причиною великої кількості самотніх людей серед інтелігенції, на наш погляд, стало те, що представники цієї категорії, як і інших суспільних верств того часу,

тяжіли до створення шлюбів на принципах соціальної ендогамії (від грец. “endon” – усередині). Тобто перевага надавалася рівним за походженням і соціальним статусом особам. Зокрема, доволі поширеними були вчительські сім'ї. Однак, якщо для селянства така тенденція не створювала загрози, то для інтелігенції вона мала свої негативні прояви. Проживаючи на провінції, педагогу значно важче було знайти пару, аніж звичайному сільському парубкові чи дівчині.

Багато працівниць педагогічної чи кооперативної сфери діяльності свідомо звужували коло потенційних наречених, не бажаючи виходити заміж за селян. Особливо у важкому становищі знаходилася безробітна молодь, яка, попри здобуту освіту, ставала тягарем для родини. У такому випадку дівчина, за словами сучасниці, виходила заміж за “якогось напівграмотного крамаря, а нераз і за звичайного поліцая, що все в очах її оточення є чимось вищим від сільських хлопців” [2, арк.19].

Свої вимоги стосовно майбутніх наречених мали члени священничих родин, у яких виховувалися доньки. У їхньому розумінні шлюб із семінаристом селянського походження ототожнювався із сходженням на нижчий щабель соціальної ієрархії [22, с.23; 32, с.55]. Певна соціальна градація існувала і серед самого парафіяльного духовенства. Свідченням цього є пісня, яку навів у своїй повісті “Франко і Беркут” відомий галицький письменник Д. Лукіянович: “Близько мене не сідай, я тобі не рівна. Ти простого попа син, а я – деканівна” [24, с.131].

У джерелах та історичній літературі знаходимо докази упередженого ставлення до наречених, які представляли світські професії. Наприклад, М.Шлемкевич писав, що у другій половині ХІХ ст. доньки священників для одруження із світськими інтелігентами таємно залишали батьків [41, с.48]. Як не дуже вдала партія розцінювався шлюб із сільським вчителем [23, с.49]. Однак педагоги все-таки ставали членами родин духовенства, натомість рідкісними були подібні випадки серед селян і навіть дяків [42, р.117].

Практика заміжжя переважно з випускниками духовних семінарій існувала приблизно до 90-х років ХІХ ст. З часом доньки служителів культу, потрапивши під зростаючий вплив міської ідеології, почали надавати перевагу представникам світської інтелігенції. Поступова втрата духовенством позицій традиційної еліти у поєднанні з процесами загальної трансформації галицького суспільства призвели до переорієнтацій їх смаків і пріоритетів [20, с.79]. Проте, незважаючи на стійку тенденцію до збільшення світських сімейних пар, традиція міжсвященницьких шлюбів зберігалася і в 30-х роках ХХ ст.

Через відносно обмежений вибір пари серед інтелігенції, особливо світської, значно частіше, аніж у селянства, зустрічалися мішані шлюби. Якщо селяни звичайно упереджено ставилися навіть до члена сусідньої громади (особливо недоброзичливо приймали жінку, вона практично все життя залишалася у селі чоловіка чужою) [9, с.15], то для освіченої верстви шлюби з представниками іноетнічної спільноти, здебільшого поляками, були типовими.

Довгий час основна частина кандидаток на одруження з інтелігентами походила із сімей духовенства [21, с.31; 37, с.494]. Але через постійне кількісне зростання чисельності представників світських професій, ті були змушені укладати шлюби із польками. Прагнення окремих інтелігентів здійснити успішну кар'єру, адже одруження із дівчиною польської національності відкривало ширші можливості та давало підстави для сподівань на протекцію з боку місцевої влади. Водночас такі шлюби часто ставали причиною денационалізації української еліти.

Майбутні священники з більшим застереженням ставилися до мішаних шлюбів. Вони

надавали перевагу дівчатам із родин духовенства. Душпастир М. Стрільбицький у часописі “Нива” стверджував, що у достатку і злагоді завжди жили ті пари, в яких дружина походила із священничого роду, натомість шлюби із польками призводили до різних непорозумінь та сімейних чвар. Для підтвердження своїх поглядів він навів приклад знайомого священнослужителя, який щонеділі возив свою дружину бричкою до костелу [35, с.119].

Проте не тільки особисті мотивації впливали на вибір нареченої із власного середовища. Окремі семінаристи усвідомлювали, що внаслідок міжнаціонального конфлікту, який накладався на повсякденне життя галичан, дружина-полька могла б ускладнити стосунки як з іншими душпастирями, так і з парафіянами [20, с.64].

Таким чином, уникаючи шлюбів із представницями польської національності, майбутні священники намагалися не тільки звести до мінімуму причини непорозумінь в сім’ї, але й унеможливити несприйняття дружини сільською громадою. Натомість, світські інтелігенти часто не брали до уваги громадський чинник.

Свою специфіку мала також система сімейних взаємин в інтелігентній родині. В історичній літературі галицькі священничі родини прийнято називати патріархальними, однак під цим, на наш погляд, слід розуміти не стільки виняткове та абсолютне розпорядне право господаря, скільки традиційність сімейного укладу. Патріархальність влади була відносною і, подібно до селянської сім’ї, в основному виявлялася на побутовому рівні як християнське розуміння послуху дітей – батькам, дружини чоловікові, усіх членів сім’ї – її голові [36, с.208].

Щодо родин вчителів, то їх за типом авторитету повністю можна віднести до егалітарних (з франц. “egalite” – рівність). Тут дружина вносила у сімейний бюджет однакову чи майже рівнозначну частку із чоловіком і вважалася його рівноправним партнером. Економічна самостійність давала їй підстави для здобуття незалежності в сімейних стосунках.

Загалом становище жінки в інтелігентній сім’ї та жінки-селянки мало суттєві відмінності. Здебільшого, навіть неможливо інтелігентна родина наймала жіночу прислугу, яку підбирали або з числа місцевих мешканок, або через газетні оголошення [11, с.16; 15, с.4; 16, с.4]. Внаслідок повного чи часткового звільнення від хатніх і господарських робіт представниця освіченої верстви одержувала більше часу на дозвілля і самоосвіту. У традиційній же селянській сім’ї, крім повного обсягу домашніх справ, жінка змушена була виконувати спільно з чоловіком і значну частину господарської праці (наприклад, заготівля сіна, збір урожаю) [18, с.357].

Серед найбільш прогресивних кіл тогочасної громадськості пропагувалася ідея матеріальної незалежності жінки, а відтак і звільнення її від необхідності вимушеного заміжжя [2, арк.14; 5, арк.37]. Не останню роль у формуванні подібних поглядів відіграли художні твори феміністичного спрямування. Провідне місце серед них займала відома повість Ольги Кобилянської “Царівна”. Як писала у своїй автобіографії вчителька І. Блажкевич, “Царівна” витичила (визначила – О. Б.) мені шлях життєвої самостійності, влила в душу почуття рівновартості жінки з чоловіком, зруйнувала не одне “не випадає”, яким в той час пугали дівчат” [3, арк.3]. Схожі думки на рахунок цього твору висловлювала педагог О.Дучимінська. Згідно її тверджень, письменниця на перший план вивела “жінку – людину, яка вже мала в душі свій світ, а не тільки відбитку “його” (чоловіка – О. Б.)...” [17, с. 173-174]

Боротьба інтелігенції за матеріальне та духовне рівноправ’я між статями мала велике суспільне значення. Оскільки фінансова самостійність могла бути досягнута тільки через здобуття певного фаху, проблема звільнення від необхідності укладення раннього шлюбу

тісно поєднувалася з пропагандою жіночої освіти. Вимушеному заміжжю протиставлялася активна громадська праця над піднесенням культурно-освітнього та господарського життя в провінції, що сприяло залученню жіноцтва до процесів розбудови національно орієнтованих інституцій.

Відмінними в інтелігентних родинх залишалися і погляди на молоде покоління. Власне факт народження дитини сприймався у селянській сім'ї як поява ще одного помічника. Трудове виховання становило основу формування особистості, підготовки майбутніх господарів і господинь [40, с.102]. Дітей швидко залучали до виробничого процесу: з п'яти років вони вже виконували хатню роботу [36, с.211]. Натомість в інтелігентних сім'ях діти у ранньому віці практично не займалися фізичною працею, їхнім головним обов'язком вважалося сумлінне навчання. У родинх духовенства вони також могли прислужувати батькові у церкві [8, с.86]. Досягнувши старшого віку, доньки священика починали допомагати матері у веденні господарства.

Специфіка відносин у кожній родині ускладнює проблему дослідження. Закономірно, що існували сім'ї, в яких фізична праця теж вважалася однією із незамінних складових виховання молодшого покоління. Певний відбиток могли накладати і матеріальні фактори. Однак попри це однозначно можна робити висновок, що коло господарських обов'язків дітей інтелігенції було набагато вужчим, аніж їх ровесників із селянського середовища.

Таким чином, сім'я української галицької сільської інтелігенції кінця ХІХ – 30-х років ХХ ст. відрізнялася від традиційної селянської родини за кількісними, соціальними і національними показниками. Свої особливості мала система взаємин між членами родини, що у значній мірі було пов'язано з відносно рівноправним становищем жінки та чоловіка, вихованням дітей. Водночас, джерельний та історіографічний матеріал дає підстави стверджувати про певні відмінності між сім'ями світської інтелігенції та духовенства. Вони насамперед стосувалися висоти коефіцієнта народжуваності, віку одруження, ставлення до шлюбів із представниками іноетнічної спільноти тощо.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Центральний державний історичний архів України у м. Львів (далі – ЦДАУ у м. Львів), ф. 348, оп. 1, спр. 6768. – 14 арк.
2. ЦДАУ у м. Львів, ф. 348, оп. 1, спр. 6804. – 37 арк.
3. Державний архів Тернопільської області, ф. Р-3205, оп. 1, спр. 2. – 23 арк.
4. Львівська наукова бібліотека Національної академії наук України імені В. Стефаника (далі – ЛНБ НАН України), відділ рукописів, ф. 11, спр. 1975, п. 125. – 4 арк.
5. ЛНБ НАН України, відділ рукописів, ф. 48, спр. 67-д, п. 12. – 42 арк.
6. Арсенич П. Священничий рід Бурачинських. – Івано-Франківськ, 2004.
7. Биймо в дзвін на тривогу // Жіноча воля. – 1937. – Ч. 3. – С. 2–3.
8. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884–1939. – К., 1995.
9. Борисенко В. Весільні звичаї та обряди на Україні: Історико-етнографічне дослідження. – К., 1988.
10. Воблый К. Производительные силы Галиции: Статистико-экономический очерк. – К., 1915.
11. Вчителі. Даємо працю! // Нова хата. – 1935. – Ч. 11–12. – С. 16.
12. Годі мовчати: З приводу перенесення українського вчительства // Новий час. – 1930. – Ч. 141. – С. 4.
13. Дивні практики // Учительське слово. – 1925. – Ч. 1. – С. 12.

14. Дрібні оголошення // Діло. – 1926. – Ч. 43. – С. 4.
15. Дрібні оголошення // Діло. – 1926. – Ч. 178. – С. 4.
16. Дрібні оголошення // Діло. – 1926. – Ч. 182. – С. 4.
17. Дучимінська О. Весняні дні // Дучимінська О. Сумний Христос. – Львів, 1992. – С. 152–218.
18. Етнографія України: Навч. посібн. / За ред. проф. С. А. Макарчука. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – Львів, 2004.
19. З голосів преси: Школа й вчитель у щоденній пресі // Учительське слово. – 1936. – Ч. 9. – С. 165–167.
20. Заярнюк А. Соціальні аспекти статі в дискурсі греко-католицького духовенства Галичини другої половини ХІХ століття // Україна модерна. – Львів, 2000. – Ч. 4–5. – С. 50–80.
21. Камінський А. Галичина П'ємонт. – Львів, 1924.
22. Кобринська Н. Дух часу // Кобринська Н. Дух часу : Оповідання, повість. – Львів, 1990. – С. 18–33.
23. Кобринська Н. Задля кусника хліба // Кобринська Н. Дух часу: Оповідання, повість. – Львів, 1990. – С. 34–70.
24. Лукіянович Д. Франко і Беркут // Лукіянович Д. Вибрані твори. – К., 1973. – С. 114–232.
25. [Оголошення] // Діло. – 1911. – Ч. 93. – С. 7.
26. [Оголошення] // Новий час. – 1938. – Ч. 35. – С. 10.
27. [Оголошення] // Новий час. – 1938. – Ч. 37. – С. 10.
28. [Оголошення] // Новий час. – 1938. – Ч. 94. – С. 10.
29. [Оголошення] // Учительське слово. – 1936. – Ч. 6. – С. 104.
30. Петраш О. Наш Княгинин. – Івано-Франківськ, 2001.
31. Пономарев А. Развитие семьи и брачно-семейных отношений на Украине: Этносоциальные проблемы. – К., 1989.
32. Пристай О. З Трускавця у світ хмародерів. Спомини з минулого і сучасного: У 4 т. – Львів – Нью-Йорк, 1935. – Т. II. – 366 с.
33. Про службові перенесення // Учительське слово. – 1936. – Ч. 2. – С. 20–21.
34. Ріжні вісти: З учительських трагедій // Рідна школа. – 1936. – Ч. 19. – С. 284.
35. Стрільбицький Н. Дім галицько-руського священика в І. половині минулого століття // Нива. – 1908. – Ч. 4. – С. 115–121.
36. Українське народознавство: Навч. посіб. / За ред. С. П. Павлюка. – 2-е вид., перероб. і доп. – К., 2004.
37. Ф. И. С. [Свистун] Прикарпатская Русь подъ владѣніемъ Австріи. – Львовъ, 1896. – Ч. II (1850–1895).
38. Хроніка: Перенесення // Учитель. – 1924. – Ч. 8. – С. 321–322.
39. Чайковський А. Наші пословиці // Жіноча доля. – 1926. – Ч. 5. – С. 6–7.
40. Чмелик Р. Мала українська селянська сім'я другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (структура і функції). – Львів, 1999.
41. Шлемкевич М. Галичанство. – Львів: За вільну Україну, 1997.
42. Himka J.-P. Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century. – Edmonton: CIUS, 1988.
43. Rocznik statystyki Galicyi. – Rok III. – Lwow, 1891.

А н н о т а ц и я

Анализируются особенности жизни семьи сельской интеллигенции Галичины в конце ХІХ – 30-х роках ХХ ст., ее численность, национальная и социальная структура, общие и отличительные черты с крестьянской семьей.